

наблюдается конкуренция среди турагентов и туроператоров в связи с увеличением их количества;

наблюдается активное продвижение отечественных компаний на зарубежные рынки, расширяется география поездок.

Украина владеет огромным туристическим потенциалом, который не используется в полной мере. Только эффективная направленность управления отраслью на государственном и региональном уровне может обеспечить дальнейший устойчивый рост туристического сектора экономики страны. Оптимальным вариантом развития туристической индустрии мог бы быть комплексный подход, который предусматривает:

- 1) формулирование и выполнение четкой государственной политики в области туризма;
- 2) взаимодействие и корректировку деятельности властей всех уровней;
- 3) эффективное использование межрегиональных институтов;
- 4) привлечение отечественных и иностранных инвестиционных и кредитных средств для развития отрасли;
- 5) взаимодействие субъектов производства турпродукта всех уровней.

Практически это и есть путь к формированию региональных программ экономического развития на основе приоритета, которым является туризм.

Литература: 1. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство и туризм. Учебник для вузов: [Пер. с англ. / Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 788 с. 2. Квартальнов В. А. Стратегический менеджмент в туризме: Современный опыт управления. – М.: Финансы и статистика, 2000. 3. Материалы сайта Государственной службы туризма и курортов //http://www.tourism.gov.ua. 4. Державна програма розвитку туризму на 2002 – 2010 роки: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2002 р. №583 // Офіційний вісник України. – 2002. — №18. – С. 143 – 154.

*Стаття надійшла до редакції
12.12.2006 р.*

УДК 334.726(470+571)

Ніколаєва А. Ю.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ: ДОСВІД РОСІЇ

The article is devoted to the peculiarities of TNC's organization and economic mechanism in transformation economy on the example of Russia. The preconditions of creation of Russian TNC are analyzed and the scale of their international expansion is estimated.

Серед країн СНД Російська Федерація є майже єдиною країною базування потужних транснаціональних корпорацій, які здійснюють свою діяльність у міжнародних масштабах. Вивчення російського досвіду формування транснаціональних корпорацій, шляхів стимулювання їх розвитку має концептуальне значення. Актуальність та практичне значення розглянутих питань полягають в тому, що відповіді на них дозволять

отримати уявлення щодо організаційного оформлення російських ТНК, ролі державного регулювання у цих процесах та використання цього досвіду при розробці науково обґрунтованої стратегії транснаціоналізації економіки України.

Мета статті полягає у виявленні особливостей організаційно-економічного механізму формування ТНК в умовах трансформаційної економіки на прикладі Російської Федерації.

Досягнення поставленої мети включає вирішення наступних завдань: визначення передумов виникнення російських ТНК; дослідження особливостей організаційно-економічного механізму формування транснаціональних корпорацій РФ; оцінка масштабів їх міжнародної експансії.

Питання функціонування транснаціональних корпорацій в Росії є предметом дослідження у працях С. Авдашевої, Е. Ленської, А. Мовсесяна, В. Цветкова, але цілісного підходу про організаційно-економічний механізм формування ТНК трансформаційних економік досі немає.

Важливим фактором розвитку сучасних ТНК є концентрація та централізація виробництва й капіталу, поєднання промислового та банківського капіталу. В економічній літературі висловлюється думка, що основою для створення власних ТНК у трансформаційній економіці є саме фінансово-промислові групи (ФПГ) [1; 2]. На підставі аналізу існуючих у вітчизняній та зарубіжній літературі підходів щодо визначення поняття "фінансово-промислова група" можна зробити висновок про необхідність розмежування поняття "фінансово-промислова група" у більш широкому значенні як будь-яку форму відносно стійкого співробітництва й взаємопроникнення промислового та фінансового капіталу, й у більш вузькому значенні – як форму інтеграції промислових та фінансових структур, створених відповідно до законодавчо визначених критеріїв. У країнах з трансформаційною економікою фінансово-промислова група відповідно до законодавства може виступати механізмом концентрації і централізації капіталів та формою існування ТНК.

Більшість російських дослідників [3; 4] позитивно оцінюють місце та роль ФПГ у сучасній Росії, їх можливості з реформування та реструктуризації економіки, а також об'єднання промислового сектору з кредитно-фінансовими інститутами. Але в контексті даного дослідження викликає інтерес, перш за все те, наскільки сприяє створення фінансово-промислової групи становленню ТНК трансформаційної економіки. Для цього потрібно отримати уяву про передумови виникнення, масштаби та результати діяльності цих об'єднань за минулий період.

Формування фінансового капіталу в трансформаційній економіці має свою специфіку. Якщо основою класичної схеми виникнення фінансово-промислових об'єднань є концентрація та централізація виробництва та капіталу, то в умовах трансформаційних економік основою цього процесу стає поширення акціонерної власності, становлення якої відбувається при розукрупненні виробництва. Якщо в розвинуті країнах акціонерний капітал пройшов розвиток від приватного до інституційного, де пакетами акцій володіють не акціонери, а великі інститути (промислові, страхові, інвестиційні, банківські тощо), то в трансформаційних економіках передбачалося перетворення державної власності на акціонерну, до того ж акціонерну інституційну (продаж цілісних майнових комплексів стратегічним інвесторам). Як другу особливість формування фінансового капіталу у трансформаційній економіці слід зазначити відсутність умов розвинутої конкуренції, хоча світовий досвід показує, що саме фінансовий капітал виник як реакція на загострення конкурентної боротьби.

Аналіз економічної літератури з питань функціонування фінансово-промислових груп в Росії дозволяє зробити висновок, згідно з яким виникнення російських ФПГ пов'язане насамперед з необхідністю адаптації промислових підприємств до мінливих умов господарювання. В умовах неплатоспроможності споживачів, зниження інвестиційної активності виникла необхідність пошуку та використання нових джерел і форм поєднання потенційних можливостей держави, під-

приємств та банків з метою залучення інвестицій, ефективної організації виробництва та інтенсифікації структурних змін.

Станом на 1 червня 2003 року в Росії зареєстровано 89 ФПГ, до складу яких входять більше 1400 юридичних осіб, у тому числі більше 100 банків. Численність робітників спискового складу – більше 1,3 млн. чол. Щорічний оборот продукції цих компаній складає більше 10% ВВП. При цьому слід зазначити, що учасниками цих ФПГ стали 130 російських компаній з числа 200 найбільших. З 200 найбільших банків Росії 48 увійшли до складу ФПГ або самі створили такі групи. Іноземні учасники представлені, перш за все, підприємствами з країн СНД [5, с. 12]. Але слід зазначити, що в період з 2000 по 2003 рік з державного реєстру було виключено 22 групи. Як зазначають дослідники, процес скорочення кількості груп є наслідком низки факторів: слабкості стимулів до отримання та збереження офіційного статусу ФПГ; завершення деякими групами виконання організаційних проектів (наприклад, "Магнітогорська сталь", "Інтеррос"); існування у більшості груп структури, яка носить проміжний характер, як внаслідок малих масштабів інтеграції, так і внаслідок того, що реальні центри, які контролюють групу, нерідко залишаються за межами її офіційної структури [4, с. 43].

Аналіз та систематизація існуючих досліджень в економічній літературі дозволили виявити, що середньостатистична ФПГ в Росії – це горизонтальне об'єднання середнього розміру, основою якого є промислові підприємства, яке використовує "м'яку" форму інтеграції та носить міжрегіональний характер [3 – 5]. Серед особливостей організаційно-економічного механізму функціонування фінансово-промислових груп Росії можна виділити наступне: відсутня або слабка інтеграція капіталів між підприємствами-членами однієї ФПГ; недосконалі механізми корпоративного устрою, слабо розвинене перехресне володіння, яке ще й не дозволяється законодавством; унаслідок невеликого розміру капіталу для більшості ФПГ власний фінансовий інститут не відіграє істотної ролі, за винятком лише кількох ФПГ; низькі обсяги фінансування з боку банків, які входять до групи, а також слабка виразність інших банківських функцій (за винятком груп із провідною участю банків); незначне централізоване планування.

До важливих характеристик ФПГ Росії деякі дослідники відносять високу роль міжсуб'єктних зв'язків і взаємовідносин підприємств з державними органами. При цьому персоніфікація господарських зв'язків знижує роль формальної організації об'єднань підприємств: багато з них роками існують, незважаючи на значні відмінності між формальною структурою контролю та реальним розподілом відповідальності і доходів. А персоніфікація відносин з представниками державних органів надзвичайно підвищує роль конкретних урядовців в координації економічної діяльності усередині бізнес-груп [6, с. 127].

У зв'язку з недостатністю інформації щодо розвитку експортних можливостей російських ФПГ, автор робить спробу зіставити відносні показники, а саме: темпи зростання загального обсягу експорту Російської Федерації та експорту підприємств, які входять до складу офіційно зареєстрованих ФПГ, в період формування та перших років функціонування цих об'єднань (а саме з 1995 по 2001 рік). Результати розрахунків представлені в табл. 1.

На основі даних, представлених у табл. 1, розрахуємо середні темпи зростання експорту РФ та експорту ФПГ за вказаний період, використовуючи формулу середньої геометричної:

$$\bar{K}_{zp} = \sqrt[n]{K_1 \cdot K_2 \cdot K_3 \cdot \dots \cdot K_n}, \quad (1)$$

де $\bar{K}_{zp}$ – середній коефіцієнт зростання;

$K_1, K_2, \dots, K_n$ – ланцюгові коефіцієнти зростання;

n – кількість ланцюгових коефіцієнтів зростання.

Таблиця 1

Динаміка показників експорту товарів РФ та експортних поставок в рамках ФПГ в період з 1995 по 2001 роки

Показники	Роки (загальна кількість ФПГ, за якими були отримані статистичні дані)						
	1995 (22)	1996 (35)	1997 (47)	1998 (55)	1999 (59)	2000 (62)	2001 (68)
Загальний обсяг експорту РФ [7]	1,22	1,09	0,98	0,84	1,01	1,40	0,96
Відвантажена продукція (робіт, послуг) у фактичних відпускних цінах (без ПДВ, акцизу) фінансово-промисловими групами на експорт [5, с. 22]	1,56	1,33	0,99	1,24	2,09	2,01	1,98

Розрахуємо середній коефіцієнт зростання експорту Російської Федерації в період з 1995 по 2001 роки:

$$\bar{K}_{zp, \text{екс. РФ}} = \sqrt[7]{1,22 \cdot 1,09 \cdot 0,98 \cdot 0,84 \cdot 1,01 \cdot 1,4 \cdot 0,96} = \sqrt[7]{1,486} = 1,058$$

Отже, експорт РФ в період з 1995 – 2001 роки збільшувався щорічно в середньому на 5,8%.

Коефіцієнт зростання експорту ФПГ розрахуємо також за допомогою формули середньої геометричної:

$$\bar{K}_{zp, \text{екс. ФПГ}} = \sqrt[7]{1,56 \cdot 1,33 \cdot 0,99 \cdot 1,24 \cdot 2,09 \cdot 2,01 \cdot 1,98} = \sqrt[7]{21,186} = 1,547$$

Обсяги відвантаженої продукції (робіт, послуг) фінансово-промисловими групами на експорт в період з 1995 по 2001 роки щорічно зростали на 5,47%.

Для зіставлення інтенсивності експортних потоків у цілому по РФ та окремо за такими господарчими суб'єктами, як ФПГ, розрахуємо коефіцієнт випередження:

$$\bar{K}_{\text{вип}} = \frac{\bar{K}_{zp, \text{екс. ФПГ}}}{\bar{K}_{zp, \text{екс. РФ}}} = \frac{1,547}{1,058} = 1,462.$$

У результаті розрахунків можна зробити висновок, що в період формування та перших років функціонування ФПГ (1995 – 2001) темпи зростання експорту підприємств, які входять до ФПГ, в середньому в півтора раза перевищували темпи зростання обсягів загального експорту Російської Федерації. Отже, об'єднання фінансових та промислових структур у ФПГ відповідно до законодавчо визначених критеріїв дійсно сприяло активізації міжнародної експансії компаній протягом вказаного періоду. Хоча, слід брати до уваги, що зростання експорту в рамках ФПГ може бути зумовлене іншими чинниками, які не можливо кількісно оцінити, наприклад, володіння передовою технологією організації виробничого процесу надає імпульс до здійснення міжнародної експансії завдяки існуванню попиту на зовнішніх ринках та ін.

Оцінка зростання експортного потенціалу стосується тільки офіційно зареєстрованих ФПГ. При цьому серед російських компаній, які включені до списку 10 найбільших ТНК трансформаційних економік, не має жодної офіційно зареєстрованої ФПГ. Цей факт свідчить про те, що окремі фінансово-промислові об'єднання, які за своєю економічною суттю мають розглядатися як ФПГ, формально не мають такого статусу, а за своєю організаційною структурою становлять холдинги та конгломерати, в яких учасники пов'язані відносинами економічного контролю. Зокрема це стосується таких російських об'єднань, як БАТ "ЄЕС Росії", БАТ "Газпром", "Лукойл" та ін. Особливістю російських нафтогазових компаній є те, що їх сировинна база знаходиться в Росії, а тому в їх закордонній діяльності акцент робиться на розширенні мережі переробки та збуту. Отже, переважною формою

експансії цих ТНК слід вважати експорт продукції або застосування власних підрозділів за кордоном для реалізації вітчизняної продукції.

Виникає питання, чому такі великі інтегровані бізнес-структури, які є де-факто фінансово-промисловими групами, не зацікавлені в отриманні статусу ФПГ? Для відповіді на це питання слід узяти до уваги той факт, що ФПГ Росії за своєю суттю є специфічним утворенням трансформаційної економіки, інтегрованою структурою, що має законодавче підтвердження. Ця специфіка проявляється в існуванні наступних ознак: особлива мета створення об'єднання, а саме їх орієнтація поряд з отриманням прибутку на реалізацію соціальних завдань; державна підтримка цих суб'єктів господарювання; особливий порядок прийняття рішення про створення об'єднання. З вищевказаного можна зробити висновок, що ФПГ, які беруть на себе зобов'язання реалізовувати певні соціальні завдання, потребують державної підтримки.

Відповідно до російського законодавства, для ФПГ передбачено досить широкий спектр можливих засобів державної підтримки їх діяльності [8]:

- 1) зарахування заборгованості учасника ФПГ, акції якого реалізуються на інвестиційних конкурсах, в обсяг передбачених умовами інвестиційних конкурсів інвестицій для покупця – центральної компанії тієї ж ФПГ;
- 2) надання учасникам ФПГ самостійно визначати строки амортизації обладнання та накопичення амортизаційних відрахувань зі спрямуванням отриманих коштів на діяльність групи;
- 3) передача в довірі управління центральної компанії ФПГ тимчасово закріплених за державою пакетів акцій учасників цієї групи;
- 4) надання державних гарантій для залучення різного роду інвестицій;
- 5) надання інвестиційних кредитів та іншої фінансової підтримки для реалізації проєктів ФПГ;
- 6) центральний банк РФ може надавати банкам-учасникам ФПГ, здійснюючим у рамках групи інвестиційну діяльність, пільги, які передбачають зниження норми обов'язкового резервування, а також зміну інших нормативів з метою підвищення їх інвестиційної активності.

Однак, як відмічають дослідники, практична реалізація цих напрямків державної підтримки не отримала широкого розповсюдження [9].

Особливою формою існування ТНК можуть виступати транснаціональні ФПГ (ТФПГ), яких у 2003 році в державному реєстрі було зареєстровано 15. Серед них – 10 груп створено на основі міжурядових угод та мають статус міждержавних, 5 груп – транснаціональні. Серед учасників цих груп є юридичні особи, які знаходяться під юрисдикцією держав-членів СНД: "Нижгородський автомобіль" (Росія, Білорусь, Україна, Киргизстан, Таджикистан, Молдова, Латвія), "Точність" (Росія, Білорусь, Україна), "Транснаціональна алюмінієва компанія" (Росія, Україна), "Сибірський алюміній" (Росія, Казахстан), "Аерофін" та ін. Але інформація щодо масштабів і ефективності їх взаємодії не оприлюднюється. Загальновідомий тільки склад учасників цих груп. Наприклад, ФПГ "Нижгородський автомобіль" здійснює підбір учасників відповідно до коопераційних зв'язків з підприємствами України, Білорусі, Киргизстану, Латвії. Так, ВТ "РАФ" (м. Елава, Латвія) від ВТ "ГАЗ" (м. Нижній Новгород, РФ) отримує 77 позицій готових деталей і вузлів. Українські учасники (ВО "Білоцерківщина" та Чернігівський завод) поставляють ВТ "ГАЗ" автошини і карданні вали. ВТ "Киргизський автозбиральний завод" (м. Бішкек, Киргизстан), отримуючи від ВТ "ГАЗ" шасі, поставляє радіатори охолодження для потреб ФПГ.

При цьому важливо зазначити, що співпраця підприємств трансформаційної економіки за допомогою транснаціональних груп розглядається російськими дослідниками як найбільш привабливий метод інтеграції. На їх думку, негативні наслідки від різкого послаблення коопераційних зв'язків між підприємствами колишніх республік СРСР у значній мірі ви- значають підвищену увагу всіх зацікавлених сторін до створення ТФПГ [4, с. 45].

Але в економічній літературі існує й інший підхід, згідно з яким ряд факторів дійсно сприяє зниженню трансакційних витрат при здійсненні міжнародної економічної інтеграції: спільність мови, яка дозволяє без перешкод взаємодіяти з партнерами, спільність багатьох базових принципів, на яких базується комунікація, єдність інфраструктури (наприклад, енергетичних та транспортних мереж), спільна основа правових систем і стандартів. При цьому слід зазначити, що так звана соціальна інтеграція – важлива, але не достатня передумова для інтеграції економічної. Політика держав, яка формує як внутрішню, так і зовнішню інституційне середовище, може призвести до суттєвого зростання трансакційних витрат при здійсненні транскордонних угод господарчими суб'єктами [10, с. 143].

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Створення транснаціональних корпорацій у Росії здійснюється за наступними напрямками: міжнародна експансія офіційно зареєстрованих ФПГ; діяльність транснаціональних ФПГ; транснаціоналізація економічної діяльності великих фінансово-промислових об'єднань, не зареєстрованих як ФПГ.
2. На основі аналізу особливостей створення та функціонування офіційно зареєстрованих ФПГ у Росії зроблено висновок, що вони не стали аналогом фінансово-промислових об'єднань розвинутих країн. За своєю суттю вони є специфічним утворенням трансформаційної економіки. Ця специфіка проявляється в існуванні наступних ознак: особлива мета створення об'єднання, а саме їх орієнтація поряд з отриманням прибутку на реалізацію соціальних завдань; державна підтримка цих суб'єктів господарювання; особливий порядок прийняття рішення про створення об'єднання.
3. У результаті зіставлення інтенсивності експортних потоків у цілому по Росії та окремо за такими господарчими суб'єктами, як ФПГ, зроблено висновок, що об'єднання фінансових і промислових структур відповідно до законодавчо визначених критеріїв дійсно сприяло активізації міжнародної експансії компаній протягом періоду формування та перших років функціонування ФПГ (1995 – 2001 рр.). Цей факт свідчить на користь такого твердження в економічній літературі, що ФПГ можна розглядати як економічний інститут перехідного періоду та будови ринкових відносин. Формування й активність багатьох ФПГ вимушено підпорядковано вирішенню проблем, пов'язаних з інституційною недосконалістю трансформаційної економіки.

Література: 1. Ленский Е. В. Транснациональные финансово-промышленные группы и межгосударственная экономическая интеграция: реальность и перспективы / Е. В. Ленский, В. А. Цветков. – М.: АФПИ еженедельника "Экономика и жизнь". – 1998. – 268 с. 2. Уманців Ю. Фінансово-промислові групи групи у структурі сучасної економіки / Ю. Уманців, Г. Уманців // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – №5. – С. 104 – 109. 3. Авдашева С. Б. Анализ роли интегрированных структур на российских товарных рынках / С. Б. Авдашева, В. П. Балюкевич, А. В. Горбачев; [Под ред. С. Б. Авдашевой. – М.: ТЭИС, 2000. – 304 с. 4. Цветков В. Финансово-промышленные группы: накопленный опыт и тенденции развития // Экономист. – 2004. – №3. – С. 41 – 51. 5. Цветков В. А. Макроэкономические проблемы формирования и развития финансово-промышленных групп в российской экономике: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – М.: 2002. – 36 с. 6. Авдашева С. Бизнес-группы в российской промышленности // Вопросы экономики. – 2004. – №5. – С. 121 – 134. 7. Федеральная служба государственной статистики Российской Федерации. // <http://www.gks.ru> 8. Правительство российской Федерации // <http://www.government.ru> 9. Фиогинов А. Анализ эффективности применения организационно-правовой формы финансово-промышленной группы для экономических субъектов РФ // <http://www.cfin.ru/bandurin/article/> 10. Лиман А. Экономическая интеграция на постсоветском пространстве: институциональный аспект // Вопросы экономики. – 2005. – №3. – С. 142 – 156.

Стаття надійшла до редакції
15.12.2006 р.